

A NYELVFÖLDRAJZI VIZSGÁLATOK TÖRTÉNETE A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉN

TÓTH PÉTER

KIVONAT: A modern nyelvföldrajzi kutatások kibontakozása a XIX. század utolsó évtizedeitől figyelhető meg. Hazánkban az első jelenségtérképek a XX. század elején készülnek. A magyar nyelvföldrajzi kutatások fellendülése az 1940-es évek elejétől tapasztalható. E tanulmány a mai Kárpátalja területén végzett kutatások történetét tekinti át. A bevezető rész a XIX. század végén induló atlaszmunkálatokat, a német és a francia nyelvföldrajz úttörőinek munkásságát foglalja össze. A következő fejezetek a mai Kárpátalja területén végzett kutatásokat mutatják be röviden: Csűry Bálint térképeit, *A magyar nyelvjárások atlaszának kárpátaljai gyűjtéseit*, Mokányiné Nagy Katalin máramarosi vizsgálatait, az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének nyelvföldrajzi munkálatait, *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszát*, a *Kárpát nyelvátlasz* és az *Európai nyelvátlasz* kárpátaljai vonatkozásait, P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit többdimenziós térképeit, az Új magyar nyelvjárás atlasz kárpátaljai gyűjtéseit, a családnévöldrajz eredményeit, a vonatkozó néprajzi kutatásokat, valamint a nyelvi kapcsolatok nyelvföldrajzi szempontú tanulmányozását.

KULCSSZAVAK: Kárpátalja, nyelvjárások, nyelvföldrajz, nyelvjáráskutatás, nyelvi kapcsolatok

A nyelvföldrajzi kutatások kibontakozása a XIX. század végén

A nyelvföldrajzi módszerek kifinomultabb alkalmazásával, az első nyelvatlaszok megjelenésével egy új korszak vette kezdetét a dialektológia történetében. A modern geolingvisztikai kutatás úttörője a német Georg Wenker volt, aki 1876-ban 42 példamondatot tartalmazó kérdőívet küldött szét a Rajna-vidéken. Eleinte az a cél vezérelte, hogy a terület nyelvjárási határait megállapítsa. Ekkor még a különböző nyelvjárási területi egységek között élesebb határvonalakat sejtethetett, s tőle sem állt távol annak gondolata, hogy korának nyelvjárási határai a régi törzsi határok megfelelői lehetnek. Wenker az adatok elemzése során azonban arra figyelt fel, hogy egyes jelenségek a szomszédos dialektusra is áttérjednek, a térképeken szemléltetett jelenségek izoglosszái eltérők, ezért nyelvjárási határok helyett inkább határsávokról beszélhetünk (Nagy 1984: 170–174).

Wenker atlaszának (*Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland*) fogadtatása kedvező volt, adatgyűjtésének módszerét azonban több bírálat érte. A későbbi kutatások a gyűjtés módszerének finomításával igyekeztek okulni ebből. Míg ugyanis Wenker példamondatait a gyűjtésben és lejegyzésben jórészt járatlan tanítók ültették át a helyi nyelvjárásra, a svájci származású francia nyelvész, Jules Gilliéron első atlaszának anyagát már saját maga gyűjtötte (*Petit Atlas phonétique du Valais Roman [sud du Rhône]*). A francia nagyatlasz (*Atlas linguistique de la France*) gyűjtésekor Gilliéron munkatársa, Edmond Edmont ugyanezt a módszert alkalmazta. Wenker elképzelése tehát az volt, hogy minél több településen kell gyűjteni, míg Gilliéron a pontos és megbízható feljegyzéseket, a szakképzett kutató alkalmazását tartotta szem előtt, még ha ez a fáradtságos és időigényes gyűjtőmunka miatt kevesebb kutatópontot is jelent (Nagy 1984: 176–180; Juhász 2001: 94–96).

A nyelvföldrajzi kutatások eredményeit sokféle tudományág és -terület képviselője hasznosította. Márton Gyula írja: „...a nyelvföldrajzi módszer alkalmazása nemcsak a nyelvjáráskutatás ismeretanyagát gazdagította tetemesen, tette lehetővé a nyelvjárások rendszerének leírása mellett a jelenségek

elterjedésének, valamint a nyelvjárások kiterjedésének és belső tagolódásának vizsgálatát. Jelentős mértékben járultak hozzá az új módszerrel elért eredmények a nyelvtörténet és az összehasonlító nyelvészet fejlődéséhez, sőt az általános nyelvészet fejlődéséhez is. Ezzel párhuzamosan egyre szorosabbá vált a nyelvjárás tan kapcsolata a település- és népiségtörténettel, a néprajzzal és folklórral s más tudományágakkal.” (Márton 1973: 175.)

Csűry Bálint két térképe

A magyar nyelvtudományban az első jelenségtérképeket Melich János és Horger Antal készítette a XX. század elején. Az északkeleti régióból Csűry Bálint közölt először nyelvföldrajzi térképet (1929). Csűry a *Szamosháti szótár* anyagának gyűjtésekor a közeli tiszaháti és ugocsai részekre is kiterjesztette kutatásait: „1908-tól 1915-ig Társaságunk anyagi segítségével gyalog bejártam nemcsak a szatmármegyei szamosháti falukat, hanem a szomszédos nyelvjárásoknak a szamosháttal érintkező széleit is. További nyelvjárásnyomozó munkámban a világháborús az utána következő kataklizmás idők nagyban gátoltak.” (SzamSz. I. 3.) Csűry az általa említett okok miatt a nyelvhatáron lévő települések irányába nem folytathatta feltáró munkáját.

Csűry *A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai* című tanulmányához mellékelte térképlapon hangtani és alaktani jelenségek izoglosszáit szemlélteti. Kutatópontjai között több a mai Kárpátalja területén található (Gecse, Csoma, Macsola, Vári, Badaló, Halábor, Csetfalva, Bökény, Péterfalva, Fertősalmás, Nagypalád és Gödényháza).

Csűry később még egy kézírásos térképet készített. Ez az első bécsi döntés után *A visszatért Felvidék nyelve* című tanulmányában jelent meg (1938). A térkép a visszacsatolt terület egészét lefedi, néhány jellegzetes tájnyelvi jelenség izoglosszáját szemlélteti.

A magyar nyelvjárások atlaszának kárpátaljai gyűjtései

A magyar nyelvöldrajzi kutatások az 1940-es évek elejétől élénkülnek meg. A kolozsvári műhely tagjai (Márton Gyula, Gálffy Mózes, Szabó T. Attila stb.) számára főképp a Borsa völgyén, Kolozsvár környékén végzett nyári terepmunkák jelentették a felkészülést a későbbi nagyszabású vállalkozásokhoz (lásd Márton 1973). Ekkor alakul meg a Magyar Nyelvatlasz-Bizottság, amelynek szervezésében a nyelvterület különböző részein végeznek próbagyűjtéseket azzal a céllal, hogy a kutatásokat később az egész nyelvterületre kiterjesztve egy nagyatlasz készüljön (lásd Bárczi 1947). A háború a gyűjtőmunkát megakasztotta, később azonban – némileg módosítva az eredeti terveken – folytatják a kutatást. *A magyar nyelvjárások atlasza* (MNYA. vagy nagyatlasz) anyagát 1949 és 1964 között gyűjtötték Bárczi Géza szakmai irányításával. Az atlasz 1162 hangtani, alaktani és lexikai jellegű térképet tartalmaz.

Az MNYA. gyűjtői a kor politikai viszonyai miatt a szomszédos országokban aránylag kevés településen végezhetek kutatást: „A határainkon túli magyar ajkú lakosság körében végzendő gyűjtőmunka [...] ütemében meglehetősen elmaradt az idehaza végzettől, s befejezése előreláthatólag még jó néhány évet igényel” – írta Imre Samu 1959-ben (427), megjegyezve, hogy „eredményesnek ígérkező megbeszélések folynak abban az irányban, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén is elvégezhezzük ezt a munkát, s bízunk abban, hogy gyűjtőink a közeli jövőben eljuthatnak Kárpát-Ukrajnába is” (uo.). Imre egy évvel később újra szóba hozza a délvidéki és kárpátaljai utak elhagyását beszámolójában: „Nem sikerült megkezdeni a munkát 1959-ben a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság és Kárpát-Ukrajna területén, de minden reményünk megvan arra, hogy ebben az évben a gyűjtés ezeken a területeken is megindulhat.” (Imre 1960: 393.)

A kárpátaljai gyűjtésekre végül 1962-ben nyílt lehetőség. Imre Samu és Lőrincze Lajos négy településen végezte el a kutatást: Homokon (Ungvári járás), Csongoron (Munkácsi járás), Váriban (Beregszászi járás) és Salánkon (Nagyszőlősi járás). A máramarosi nyelvszigetek és szórványok kimaradtak.

Imre Samu 1971-ben így emlékezett: „...meglepett bennünket, hogy ennek a viszonylag nem nagy kiterjedésű területnek a magyar nyelvjárásai mennyire színesek, s az általunk megvizsgált négy községnek a nyelve is – elsősorban a beszéd hangzását, a kiejtést illetően – milyen sok különbséget mutat” (1971a). A kevés kutatópont persze nem volt elegendő ahhoz, hogy Imre *A mai magyar nyelvjárások rendszere* című monográfiájában az északkeleti nyelvjárások belső tagolódásával részletesebben foglalkozzon: „Lehetséges, sőt valószínű, hogy sűrűbb kutatópont-hálózat esetén területileg is kirajzolódának bizonyos, viszonylag jól elkülöníthető típusok. Ilyenek megrajzolására azonban anyagom alapján nem vállalkozhattam.” (Imre 1971b: 365.)

3. kép. Lőrincze Lajos (baloldalt) és Imre Samu (középen) a nagyatlasz homoki gyűjtésén.

Forrás: a szerző felvétele

Az első számítógépes technológiával készült nyelvatlasz Magyarországon *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. Adatai más atlaszokkal együtt nagyobb adatbázisok részévé váltak. Az MNyA. adatainak számítógépes rögzítésével

először Balogh Lajos és Kiss Gábor foglalkozott, a munkálatok azonban félbemaradtak. Később az ELTE Geolingvisztikai Műhelyében Vékás Domokos és Vargha Fruzsina Sára a Bihalbocs számítógépes programmal különböző atlaszok (köztük az MNyA.) adatainak informatizálását, egy térképen való megjelenítését tűzték ki célul. A nagyatlasz sok ezer adatának számítógépes rögzítése 2014-ben fejeződött be az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékén. Az adatok matematikai számításokkal végzett elemzése a dialektometriai kutatásokra is lehetőséget ad (a kutatásokról ld. Vékás 2007; Vargha 2017).

Mokányné Nagy Katalin máramarosi kutatásai

Ha a nyelvjárási adatok térképes ábrázolásához nem áll rendelkezésre a megfelelő technikai-informatikai háttér, a kutatók gyakran táblázatban vagy szócikkek formájában közlik az adatokat. Mokányné Nagy Katalin máramarosi gyűjtéseiből nem készültek térképlapok, kutatása azonban több okból is figyelmet érdemel: olyan máramarosi településeken is gyűjtött, ahonnan más források alig vannak, az állattartás szókinsét vizsgálva számos állathívogatót és -terelőt feljegyzett, amelyek kevésbé számítanak kutatottnak a magyar dialektológiában (részletesebben Balogh Lajos és Király Lajos foglalkozott e témakörrel *Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlaszában*).

Mokányné Nagy Katalin kandidátusi értekezésének fejezeteit a Советское финно-угроведение és a *Linguistica Uralica* című folyóirat részenként közölte (1972–1983, 1986–1996).

Вид домашней птицы	Выш	Тяч	Окр	Сол	Быч	КобП	Дел	Рак	Яс
курица	<i>höss</i>	<i>höss</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
		<i>tyūk</i>	<i>hēs</i>				<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
гусь	<i>gács</i>	<i>höss</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>helá</i>	<i>helá</i>	<i>helá</i>	<i>helá</i>	<i>helá</i>
	<i>gas</i> <i>gás</i>	<i>vess</i>	<i>hēs</i>					<i>hēla</i>	<i>hēla</i>
утка	<i>tās</i>	<i>tass</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>tasz</i>
	<i>táss</i>		<i>hēs</i>			<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	
индюк	<i>höss</i>	<i>höss</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
			<i>hēs</i>			<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
голубь	<i>hess</i>	<i>höss</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
	<i>höss</i>					<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>	<i>hēs</i>
							<i>hes</i>		

4. kép. Állatúzők Mokányné Nagy Katalin gyűjtésében.

A kutatópontok: Выш = Visk, Тяч = Técső, Окр = Kerekhegy, Сол = Aknaszlatina, Быч = Nagybocksó, КобП = Gyertyánliget, Дел = Trebusafejérpatak, Рак = Rahó, Яс = Kőrösmező. Forrás: Mokány K. 1972–1983/I: 128.

Nyelvöldrajzi vizsgálatok az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén

A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának (KárpA.) gyűjtései az 1970-es években kezdődtek Lizanec Péter vezetésével. A gyűjtésekhez több kérdőívet állítottak össze (Lizanec 1975; 1976a; 1985). A terepmunkában az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének oktatói és diákjai vettek részt (Lizanec 1986: 419).

Az atlasznak harminchat kutatópontja van. Az atlasz lexikai és szemantikai jellegű térképlapokat tartalmaz. Az eredeti tervnek egy hangtani és egy alaktani kérdőív összeállítása is része volt, de ezek nem készültek el. A KárpA. a változatok elterjedtségét különböző geometriai figurákkal szemlélteti. Az ilyen típusú

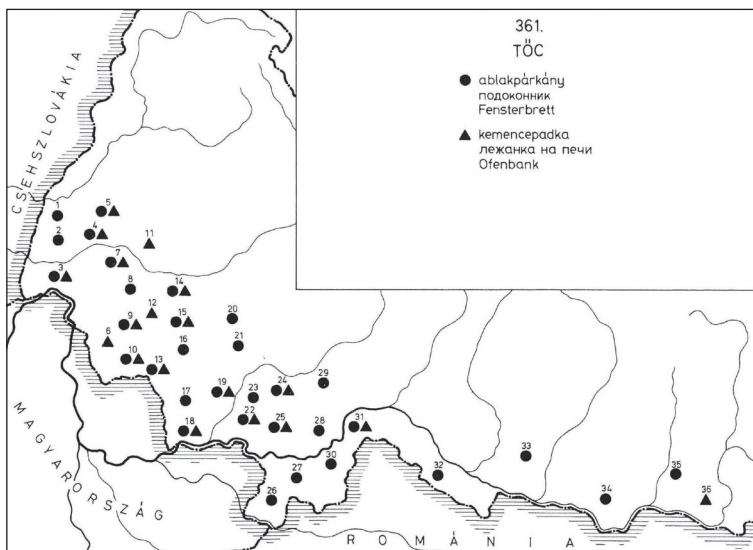
szemléltető ábrázolás során a „térképezés előtt a gyűjtött anyagot osztályozzák, a nyelvi releváns csoportokhoz szimbólumokat rendelnek, és a térképekre – megfelelő jelmagyarázat kíséretében – csak a szimbólumokat viszik fel; az adatokat külön lapon közlik” (Juhász 2001: 106).

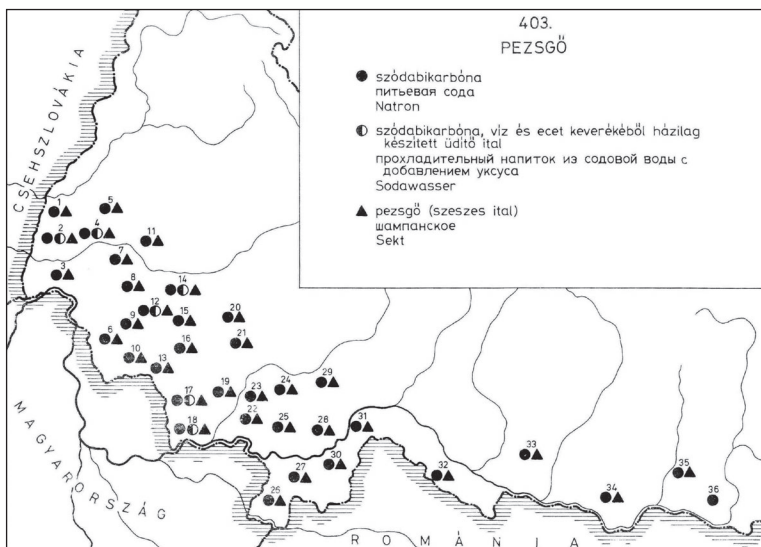
5. kép. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszábanak kutatópontjai. Forrás: KárpaA. I. melléklet

Az atlasz 1215 térképet tartalmaz, 195 kérdés adatait pedig szócikkekben közli. A térképlapok többsége lexikai jellegű, emellett jelentős a szemantikai térképek száma is. Az atlasz hasznos forrása a népi életmóddal, a gazdálkodással, a növény- és állatvilággal stb. kapcsolatos megnevezések kutatásának. Az említettek mellett olyan témaköröket is vizsgál, amelyekkel a magyar atlaszgyűjtők eddig kevésbé foglalkoztak. Példaként említhetjük a beceneveket, a gyermeknyelvre jellemző szavakat, a színárnyalatokat, a szólásokat és a népi hiedelmeket. A harmadik kötetben lévő összesítő térképlapok lexikai és szemantikai adatok alapján szemléltetnek nyelvjárási izoglosszákat.

Két szemantikai térkép az atlasz első kötetéből:

6. kép. Szemantikai térkép A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza első kötetéből:
a tőc tájszó elterjedése és jelentései

7. kép. Szemantikai térkép A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza első kötetéből:
a pezsgő szó elterjedése és jelentései

Horváth Katalin a Tisza menti magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszerét vizsgálva Kárpátalja 23 településén végzett gyűjtéseket, a Rahói járástól az ungvári járási Csapig. A nyelvjárasi sajátosságokat 41 térképlapon szemlélteti (1977).

Györke Magdolna kandidátusi értekezésében az öltözködéssel kapcsolatos megnevezéseket kutatta. Adatait Kárpátalja 36 településén gyűjtötte, ezek a kutatópontjai a KárpA.-nak is. A mellékletek között lexikai és szemantikai térképlapok is találhatók (2002).

Az Ungvári Egyetem magyar tanszékének oktatói részt vettek a *Kárpát nyelvatlasz* (a szakirodalomban az Összkárpáti *nyelvatlasz* megnevezés is előfordul) és az *Európai nyelvatlasz* kárpátaljai gyűjtéseiben. Mindkettő a nyelvközi (areális) atlaszok típusába tartozik. Az areális atlaszok egymással szomszédos nyelveket, nyelvváltozatokat vizsgálnak, rokonságtól függetlenül, a nyelvi és kulturális hatások bemutatása céljából. A *Kárpát nyelvatlasz* (Общекарпатский диалектологический атлас = OKDA) a Kárpátok és a Balkán nyelveit tíz országban vizsgálja: Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon, Oroszországban, Ukrajnában, Moldáviában, Jugoszláviában, Bosznia-Hercegovinában és Macedóniában. Az atlasz hét kötete összesen 785 lexikai és szemantikai jellegű térképet és szócikkek formájában közölt anyagot tartalmaz, amelyek közül többet az ungvári magyar tanszék nyelvészei szerkesztettek. A *Kárpát nyelvatlasz* a nyelvi adatokat szintén geometriai jelekkel szemlélteti. A kutatópontok száma 210, ebből kilenc magyarországi. A határon túli régiók közül csak Kárpátalján folytak magyar nyelvjárasi vizsgálatok. Az öt kutatópont: Rát, Mezőkaszony, Vári, Szőlősgyula és Visk (lásd Posgay 2007). A gyűjtéseket Horváth Katalin, Györke Magdolna, Kótyuk István és Néma Lajos végezte.

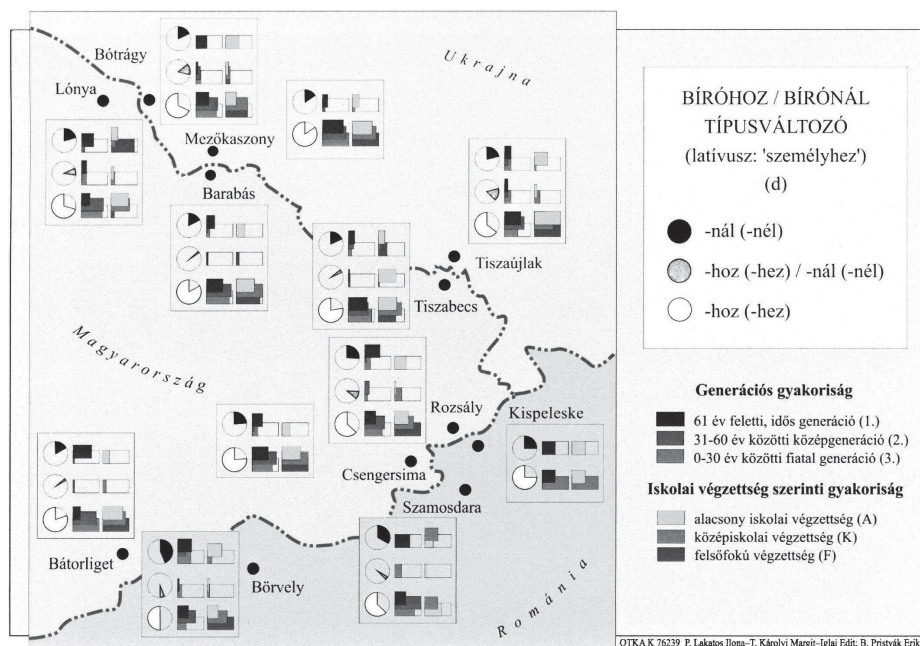
1965-ben a marburgi nyelvföldrajzi kongresszuson felvetették egy egész Európára kiterjedő atlaszgyűjtés szükségességét. Az útmutató és a kérdőív az 1970-es években készült el, ezt követően indult meg a terepmunka. 1983-ban jelentek meg az *Európai nyelvatlasz* (*Atlas Linguarum Europae* = ALE) első térképlapjai, amelyeket további kiadások követtek (1986, 1988, 1990, 1997, 2002, 2007, 2014, 2015). Az ALE lexikai jellegű térképlapokat tartalmaz. A nyelvi adatokat Izlandtól az Ural-hegységig 2631 helységben gyűjtötték. Az atlasznak négy kárpátaljai magyar kutatópontja van: Rát, Vári, Salánk és Visk (lásd Kálmán 1986).

Társadalmi szempontok és változásvizsgálatok

Az úgynevezett többdimenziós nyelvatlasz a térbeli szemléltetés mellett a társadalmi szempontokat, a nyelvi adatok gyakoriságában érzékelhető változásokat is figyelembe veszi. E módszert a Nyíregyházi Főiskola (ma Egyetem) kutatóműhelye P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit vezetésével a magyar–ukrán–román hármashatár mentén sikeresen alkalmazta. A 18 kutatópont közül hat kárpátaljai (Bótrágy, Beregsom, Mezőkaszon, Tiszaújlak, Badaló, Beregszász). Térképezési módszerük a nyelvi variánsok gyakoriságát és társadalmi érvényét egyaránt szemlélteti. A variánsokat különböző vonalazású, pontozású háromszöggel, a generációs és iskolai rétegződést különböző színű téglalappal ábrázolják. „A variánsok realizációs megterheltségi arányait a háromszög arányos területének satírozásával, vonalazásával, pontozásával stb. szemléltetjük, mindig a háromszög bal oldali szögéből indulván.” (P. Lakatos – T. Károlyi 2006: 88.) A térképlapon „a nyelvi változók jelei mellett pedig két oszlopban a téglalapok területét színekkel arányosan kitöltve jelezzük a változat társadalmi disztribúcióját. A második oszlopból az adott variáns generációs, a harmadikból pedig az iskolai végzettség szerinti használati gyakorisága olvasható ki.” (Uo.).

Ennek az ábrázolási technikának a jelentősége abban van, hogy „idehaza elsőként tette lehetővé, hogy a nyelvi adatokat tér, idő és társadalmi dimenziók metszéspontjában elhelyezve kartográfiailag bemutatathatóvá váljon a nyelvi változások szinkrón dinamizmusa” (Iglai 2017: 48).

Az eredmények azt igazolják, hogy „a nyelvjárások bomlása, színtelenedése ugyan a határon túli településeken is megindult, de lefolyása lényegesen lassúbb, mint a határon innen” (P. Lakatos – T. Károlyi 2002: 236). A vizsgálatokról részletes ismertetés jelent meg a *Mutatványok a hármashatár menti nyelvhasználat kutatásából* (P. Lakatos 2002) és a *Változó nyelvhasználat a hármashatár mentén* című kötetekben (P. Lakatos 2012). Utóbbihoz CD-melléklet tartozik, amelyen 71 morfológiai és 70 lexikai jellegű térképlap található.

8. kép. A bíróhoz/bírónál típusváltozó P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit és Iglai Edit térképén.
Forrás: P. Lakatos 2012: 51

Az MTA–ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoportjának szervezésében 2008 és 2011 között folytak az Új magyar nyelvjárási atlasz (ÚMNYA.) gyűjtései. A kutatócsoport tagjai Kiss Jenő vezetésével 192 településen végeztek követéses vizsgálatot abból a célból, hogy felmérjék a tájszavak használatában az MNyA. gyűjtései óta bekövetkezett változásokat. A kárpátaljai Salánkon és Váriban Csernicskó István két tanítványa (Zán Adél és Máté Andrea), Homokon és Csongoron pedig az ELTE két kárpátaljai doktorandusza (Tóth Péter és Lakatos Katalin) végezte a gyűjtéseket.

Az MNyA. és az ÚMNYA. kárpátaljai adatainak egybevetésével két kutató foglalkozott doktori értekezésében. Tóth Péter *Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok* című értekezésében hangtani, alaktani és lexikai jelenségek változását vizsgálja a négy kutatóponton (ld. Tóth 2010: 9–72). Iglai Edit *Nyelvjárásközi egybevető vizsgálat A magyar nyelvjárások atlasza és az Új magyar nyelvjárási atlasz alapján* című értekezésében az északkeleti és nyugat-dunántúli

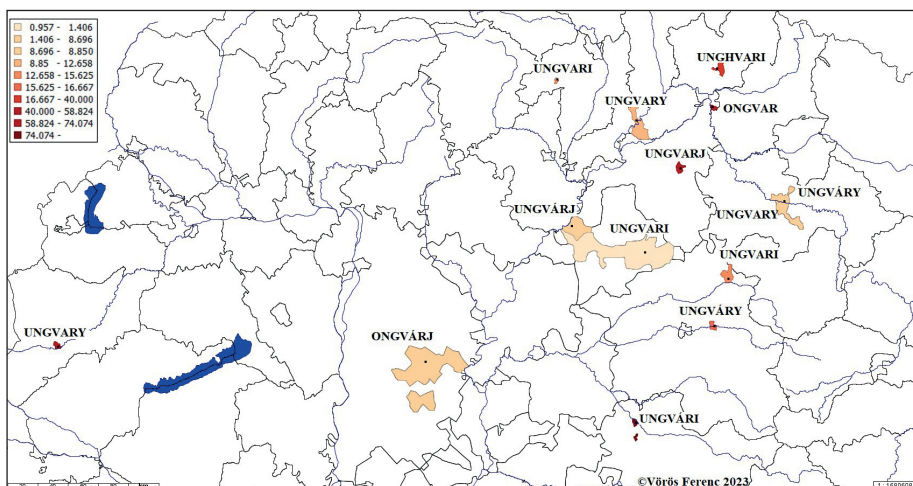
nyelvjárások közötti hasonlóságokat és különbségeket régebbi és újabb tájnyelvi adatok összevetése révén kutatja. A tizenhat kutatópont közül nyolc a magyar–osztrák határ két oldalán, nyolc a magyar–ukrán határ két oldalán található. Iglai Edit a nyelvjárási beszélők nyelvi mentalitását, az anyanyelvjáráshoz való viszonyt, valamint morfológiai jelenségek térbeliségét és változását elemzi (Iglai 2017).

Névföldrajzi kutatások

A 2010-es évek elejétől a családnévföldrajzi kutatások jelentős lendületet vettek. Nagy szerepe van ebben annak, hogy az informatika fejlődésével a több ezer vagy millió nevet tartalmazó adatbázisokban könnyebben kereshetővé váltak az adatok, elérhetőbb lett az egyes nevek gyakoriságának a vizsgálata, térképes ábrázolása.

2010-ben Vörös Ferenc szervezésében indult útjára *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig* című konferenciasorozat, amelyre eddig tizenegy alkalommal került sor. A szakmai tanácskozások egyik legfontosabb célja a családnévatlaszok munkálatainak szakmai támogatása és az együttműködés kereteinek további erősítése. Vörös Ferenc az 1720-as országos összeírás alapján készítette el a *Kárpát-medencei történeti családnévatlasz* című művét (2017). Az atlasz a 176 leggyakoribb családnév területiségét 452 térképlapon ábrázolja. Etimológiai, helyesírás-történeti, morfológiai, településtörténeti, művelődéstörténeti stb. kutatások számára egyaránt hasznos forrás.

Vörös Ferenc térképe az *Ungvári* családnévről az 1720-as összeírás alapján:

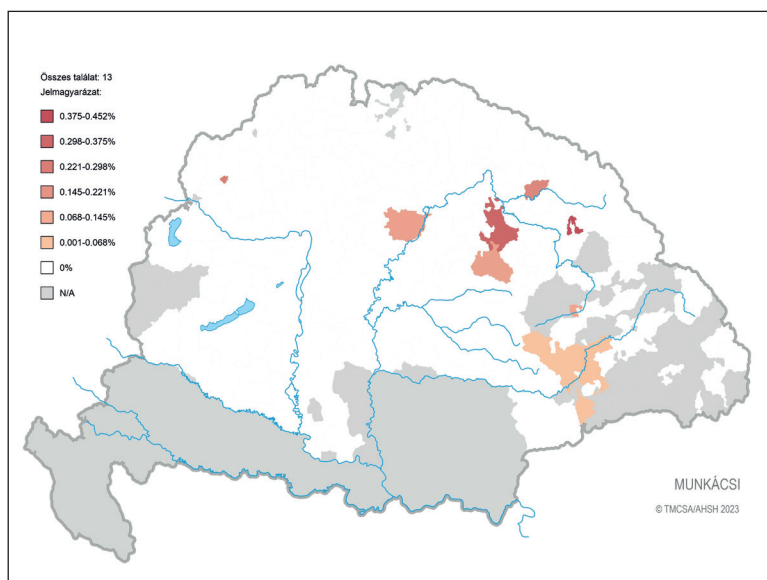

9. kép. Az *Ungvári* családnév lexikális típusának térbeli eloszlása a Magyar Királyság területén az 1720-as országos összeírás alapján (ezrelékben).

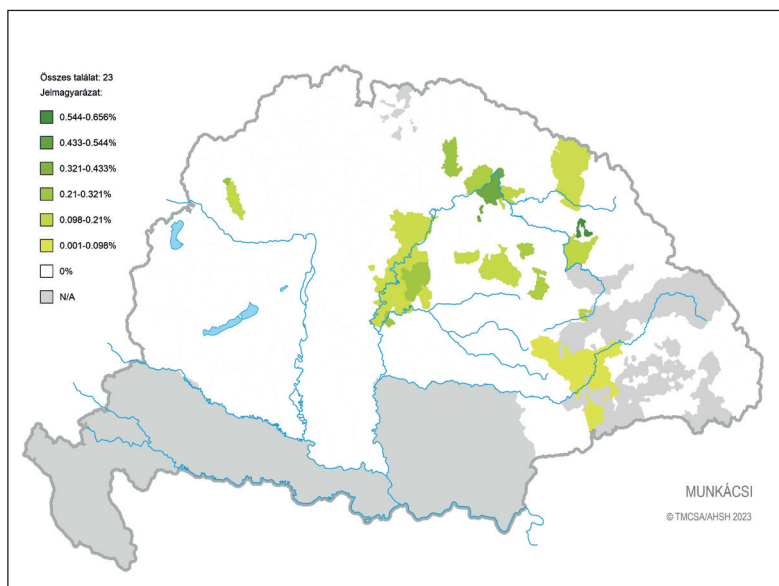
Az adatok és a térkép forrása: MCsTt 2010, OrszÖsszír. 1720/2012

Ugyancsak a 2010-es évek elején kezdődtek N. Fodor János vezetésével a *Történeti magyar családnévátlasz* munkálatai (TMCSA. Lásd <https://www.csaladnevatasz.hu>). A vizsgálatokhoz szintén XVIII. század eleji összeírások adatait hasznosították (1715-ös és 1720-as országos, 1713-as és 1721–1722. évi erdélyi összeírás). A kutatási program honlapján egy névkereső segítségével térképek készíthetők. Az adatok a térképeken megyékre vetítve jelennek meg.

A *Munkácsi* családnév térképlapja az 1713/15-ös és az 1720/22-es összeírás alapján:

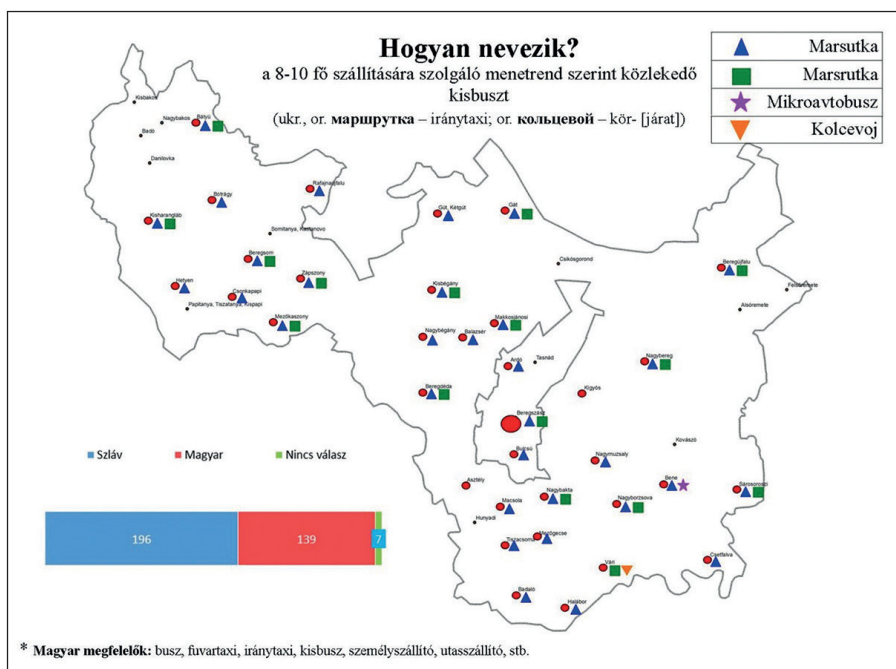
10. kép. A *Munkácsi* családnév az 1713/15-ös összeírásokban
(Történeti magyar családnévátlasz)

11. kép. A *Munkácsi* családnév az 1720/22-es összeírásokban
(Történeti magyar családnévátlasz)

A nyelvi kapcsolatok nyelvföldrajzi szempontú vizsgálata. Néprajzi kutatások

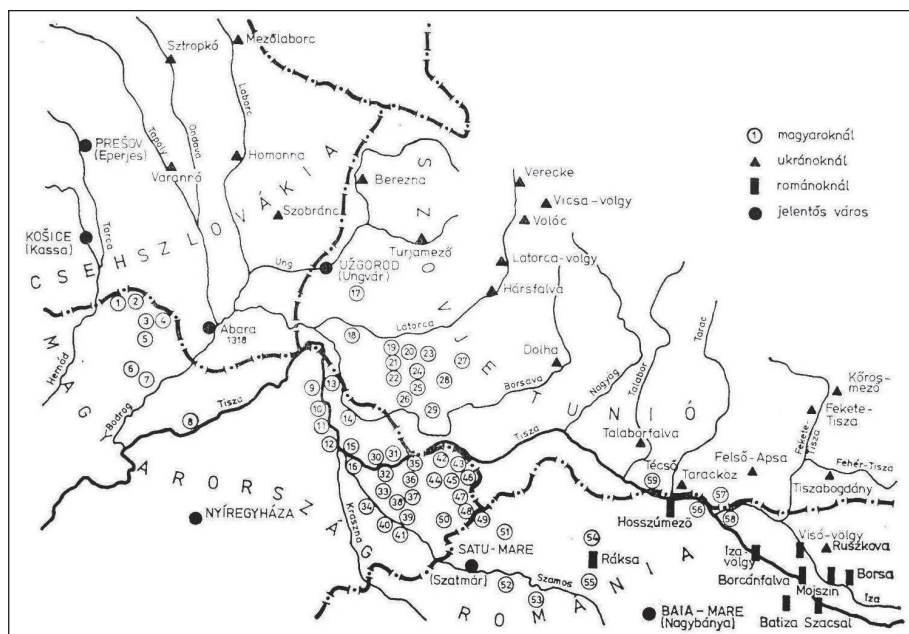
Gazdag Vilmos a Beregszászi járás magyar nyelvjárásainak szláv jövevényszavait vizsgálja. A doktori értekezéshez kapcsolódó gyűjtéseket 35 beregi településen végezte. Eddig 220 térképet készített, ebből a *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban* című könyvében 25-öt közölt (2021: 197–221). A kérdőíves módszerrel gyűjtött adatok alapján készült térképlapok tájékoztatnak a szláv eredetű átvételek alaki és lexikai változatairól, jelentéséről, előfordulásáról. Fontos volna, hogy a jövőben mind a 220 térkép megjelenjen, hozzáférhetővé váljon.

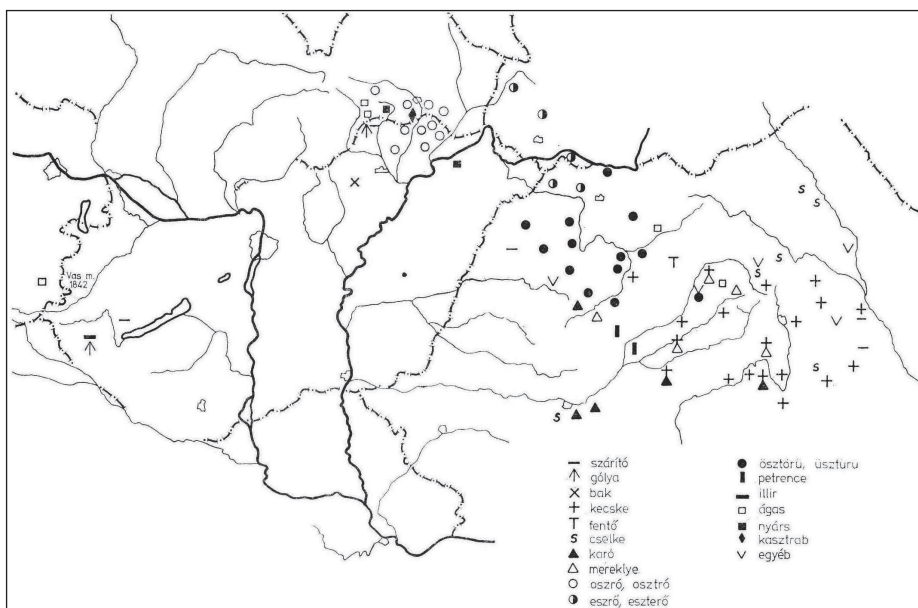
12. kép. Szlavizmusok Gazdag Vilmos térképén (2021: 214)

A nyelvföldrajz számára jelentős értékkel bírnak a néprajzi monográfiák, atlaszok térképlapjai. Mind Paládi-Kovács Attila *A magyar parasztság rétgazdálkodása* című könyvének (1979), mind a *Magyar néprajzi atlasz*nak (MNA.) vannak kárpátaljai kutatópontjai. Összevetésképpen: a néprajzi atlasznak 417, az MNyA.-nak 395 kutatópontja van, előbbinek hat, utóbbinak négy kárpátaljai. A néprajzi atlasz térképlapjainak egy része lexikai jellegű, a gyűjtések során több olyan megnevezésre rákérdeztek, amelyre az MNyA. gyűjtői is. A nyelvatlással ellentétben azonban a fonémák hangszínét nem jelöli, ez pedig az adatok nyelvészeti felhasználhatóságát korlátozza (bővebben: Imre 1989). A *Magyar néprajzi atlasz* kárpátaljai gyűjtéseit 1969-ben Morvay Judit és Kára Judit végezte. Kutatópontok: Beregrákos, Dercen, Nagygyőc, Salánk, Szöllősgyula, Visk.

Paládi-Kovács Attila térképeinek egy részéhez felhasználta a dialektológiai forrásmunkákat is, köztük a *Magyar Nyelvőr* tájszójegyzékeit és az Új magyar tájszótárt.

13. kép. Az abara elterjedése a Kárpát-medence északkeleti részén. Paládi-Kovács Attila térképén (Paládi-Kovács 1979: 458)

14. kép. A takarmányszűrítő állványok neve a *Magyar néprajzi atlasz* gyűjtésében.
(Paládi-Kovács 1979: 241)

A nyelvészek a szomszédos népek nyelvében előforduló magyar jövevényszavakkal általában véve keveset foglalkoztak. Talán Kárpátalja jelent leginkább kivételt. A kutatók között említhető meg Csopey László, Bonkáló Sándor, Balczyk Emil, József Dzendzelivszkij, Mokány Sándor, Lizanec Péter. A helyi irodalmi művek magyar jövevényszavait Udvari István és Bárányné Komári Erzsébet vizsgálta. Dezső László a XVI–XVIII. századi ruszin nyelvemlékek magyar eredetű elemeit kutatta. A vizsgálatok közül – tekintettel a nyelvföldrajzi szempontokra – háromról külön szeretnék beszélni.

Mokány Sándor kandidátusi értekezésében a máramarosi ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavait vizsgálta (Mokány S. 1966). Gyűjtését 1957 és 1960 között 34 máramarosi településen végezte. Az értekezés részét képezi a 646 jövevényszó alapján összeállított szótár. Adatait nem térképezte, a szócikkekben azonban jelezte, hol jegyezte fel azokat, milyen alakban vannak meg azok az átadó magyar nyelvben, milyen szakirodalom kapcsolódik hozzájuk.

Egy szócikk Mokány Sándor kandidátusi értekezésének kéziratából:

mi"neš: Ск, Л, Вел, Гор; mi"neš ka"ny: Кр, Шл, Гн, Нр, Вл, Доб
Б, Тс, РП, Тб, У, Вш, Вш, Ст; – mi"naš: Лп, Сас; – mi"-
naš ka"ny: Км, РМ, Кл, Г; – mi"neš: Т, ЧТ.

‘табун’.

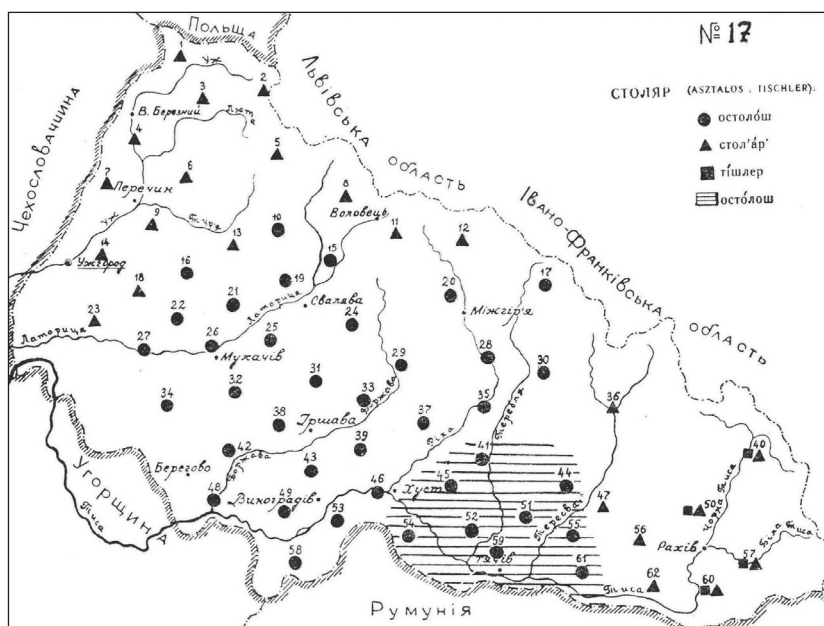
диал. mīnes ~ mēīnes: Т, Вш; mēīnes: ЧТ; ср.
mēnes: SzamSz, II, 120; лит. mēnes: ErtSz, IV, 1251
(впервые засвид. в 1289 г.: Мну, III, 465) ‘то же’.
Венг. mēnes является дальнейшим образованием от
неизв. по происх. сум. mēn ‘жеребец’ (Sz6fSz, 202).

В укр. письм. пам. Закарпатья впервые отмечено
в XVIII в.: мѣнеш ‘то же’: Дѣже, StSl, VII, 167.

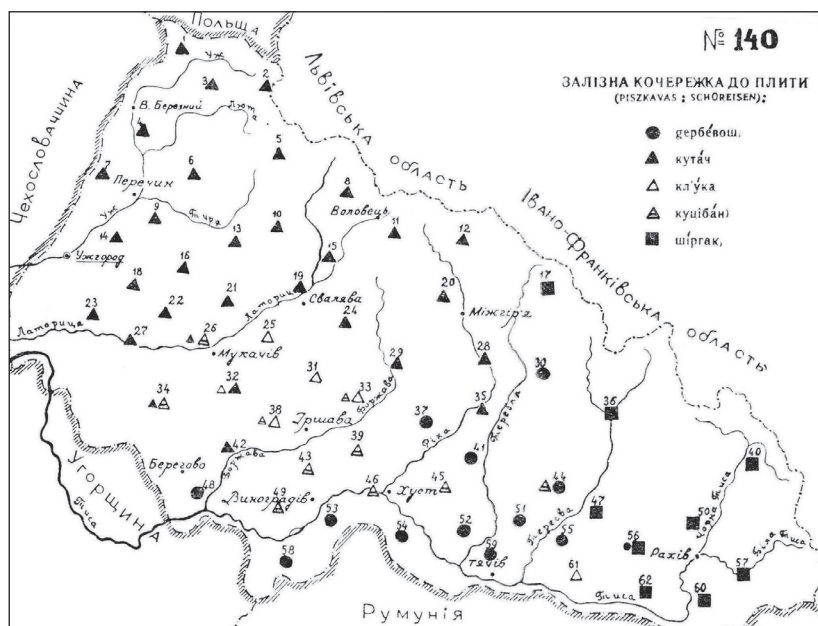
15. kép. A magyar eredetű *mēnes* szó a máramarosi ukrán nyelvjárásokban.
(Mokány Sándor szócikke)

Lizanec Péter három kötetben foglalta össze a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavaival kapcsolatos kutatásait: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján)* (1970), Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи [Magyar jövevényszavak Kárpátalja ukrán nyelvjárásaiban. Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok] (1976b), Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР [A lexikai hungarizmusok és ukrán nyelvjárási megfelelőik atlasza Kárpátalján] (1976c).

A három könyvben összesen 530 lexikai és szemantikai jellegű, valamint nyelvjárási izoglosszákat szemléltető és összesített térkép van. Az atlasz „ugyan csak egyetlen nyelv, az ukrán nyelvjárásaiból merít, de a vizsgálat jellege mégis interlingvális. [...] Anyaga azt is jól szemlélteti, hogy ha az irodalmi nyelvek szintjéről a nyelvjárások színterére lépünk, megsokszorozódik a jövevényszavak száma, bizonyítván a helyi kultúrák összefonódásának nyelvi jelentőségét.” (Juhász 2001: 104.) Két térkép az első kötetből:

16. kép. Az asztalos térképlapja Lizanec Péter *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok* című könyvében

17. kép. A görbevas ukrán nyelvjárási megnevezései Lizanec Péter térképén

Hivatkozott irodalom

- Bárczi Géza 1947: *Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéseiből*. Magyar Nyelvatlasz-Bizottság, Budapest.
- Csűry Bálint 1929: A tiszaháti és ugoccai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai. *Magyar Nyelv* 25: 11–16.
- Csűry Bálint 1938: A visszatért Felvidék nyelve. *Magyar Nyelv* 34: 273–279.
- Dzendzelivszkij, Joszip 1958–1993 = Дзендзелівський, Й. О. 1958–1993: Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України). I–III. Ужгород.
- Dzendzelivszkij, Joszip 1960 = Дзендзелівський, Й. О. 1960: Назви сільсько-господарських культур у говорах Закарпаття. *Studia Slavica* 6: 113–143.
- Dzendzelivszkij, Joszip 1964 = Дзендзелівський, Й. О. 1964: Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття. *Studia Slavica* 10/1–2: 33–97.
- Dzendzelivszkij, Joszip 1967 = Дзендзелівський, Й. О. 1967: Ткацька лексика українських говорів Закарпатської області УРСР. *Studia Slavica* 13/3–4: 181–246.
- Gazdag Vilmos 2021: *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelv-járásaiban*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Györke Magdolna 2002 = Дерке Магдалина 2002: Назви одягу в угорських говорах Закарпаття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Ужгородський Національний Університет, Ужгород.
- Horváth Katalin 1977 = Горват Е. И. 1977: Фонетическая система венгерских говоров Потисся Закарпатской области УССР. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту.
- Iglai Edit 2017: *Nyelvjárásközi egybevető vizsgálat A magyar nyelvjárások atlasza és az Új magyar nyelvjárási atlasz alapján*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. ELTE BTK, Budapest.
- Imre Samu 1959: Beszámoló a Magyar Nyelvjárások Atlasza munkálatainak jelenlegi állásáról és problémáiról. *Magyar Nyelv* 55: 426–434.

- Imre Samu 1960: A Magyar Nyelvjárások Atlaszának munkálatai. *Magyar Nyelv* 56: 392–399.
- Imre Samu 1971a: A kárpátontúli magyar nyelvjárások és a magyar nyelvjárások atlasza. *Kárpáti Igaz Szó*, október 6.
- Imre Samu 1971b: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Imre Samu 1989: Magyar Néprajzi Atlasz I–III. *Magyar Nyelv* 85: 106–109.
- Juhász Dezső 2001: A nyelvföldrajz. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 92–110.
- Kálmán Béla 1986: Az Európai Nyelvatlasz. *Magyar Nyelvőr* 110: 111–117.
- KárpA. = Lizanec Péter (főszerk.) 1992–2003: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* 1–3. 1. Akadémiai Kiadó, Budapest; 2. Patent Nyomdaipari Vállalat, Ungvár; 3. Ethnica Alapítvány, Ungvár–Debrecen.
- Lizanec P. N. 1970: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján)*. Uzshorod.
- Lizanec P. M. 1975: *Kérdőív a kárpátontúli magyar nyelvjárások életviteli szókincsének gyűjtéséhez*. Uzshorod.
- Lizanec P. M. 1976a: *Anyaggyűjtési program. Kérdőív az USZSZK Kárpátontúli területe magyar nyelvjárásainak dialektológiai atlaszához (Szókincs, I. rész)*. Uzshorod.
- Lizanec Péter 1976b = Лизанец, П. Н. 1976: Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lizanec Péter 1976c = Лизанец, П. М. 1976: Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород.
- Lizanec P. M. 1985: *Anyaggyűjtési program. Kérdőív az USZSZK Kárpátontúli területe magyar nyelvjárásainak dialektológiai atlaszához (Szókincs, II. rész)*. Uzshorod.
- Lizanec Péter 1986: Tájékoztató „A kárpátontúli magyar nyelvjárások atlaszá”-ról. *Magyar Nyelv* 82: 416–431.
- Lizanec P. M. 1988: A kárpátontúli magyar nyelvjárások atlaszának szerkesztési elvei. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 628–637.

- Márton Gyula 1973: A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása. In: Ritoók János (szerk.): *Korunk Évkönyv 1973*. Kolozsvár. 173–193.
- MCsTt. 2010 = *Magyar családnevek térképtára*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.
- MNA. = Barabás Jenő (szerk.) 1987–1992: *Magyar néprajzi atlasz* 1–9. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNyA. = Deme László – Imre Samu (szerk.) 1968–1977: *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mokány Katalin 1972–1983 = Мокань, Каталин 1972–1983: Побудительно-волевывражающие слова в венгерских языковых островках восточного Закарпатья. Советское финно-угроведение 8: 121–130, 11: 276–280, 19: 52–60, 196–201.
- Mokány Katalin 1986–1996 = Мокань, Каталин 1986–1996: Наблюдения над венгерской диалектной терминологией животноводства. I–X. Советское финно-угроведение 22: 214–219, 23: 120–126, 24: 43–47.; *Linguistica Uralica* 26: 112–115, 27: 99–104, 28: 123–127, 29: 128–131, 30: 108–111, 31: 112–115, 32: 119–123.
- Mokány Sándor 1966 = Мокань, А. А. 1966: Венгерские заимствования в Мараморошском украинском диалекте Закарпатской области. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ленинград.
- Nagy Jenő 1984: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- OKDA. = Общекарпатский диалектологический атлас (1989–2004): I. 1989, Kisinyov; II. 1994, Moszkva; III. 1991, Warszawa; IV. 1993, Lvov; V. 1998, Bratislava; VI. 2001, Budapest; VII. 2003 Belgrád – Novi Sad.
- OrszÖsszír. 1720/2012 = *Az 1720. évi országos összeírás*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2002: Nyelvi változások az északkeleti régióban a trianoni határ két oldalán. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet*. Debrecen–Jyväskylä. 233–248.

- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2006: A többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás lehetőségei a hármas határ menti korpuszban. *Magyar Nyelvjárások* 44: 83–95.
- P. Lakatos Ilona 2002: *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- P. Lakatos Ilona 2012: *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Paládi-Kovács Attila 1979: *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Posgay Ildikó 2007: Egy nyelvközi nyelvatlasz alkalmazása a magyar nyelvjáráskutatásban. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 382–390.
- SzamSz. = Csúry Bálint 1935–1936: *Szamosháti szótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- TMCSA. = *Történeti magyar családnévátlasz* 2. (1713/15, 1720/22.) A Magyar Királyság és Erdély 18. század eleji személyneveinek adatbázisa és névtérképgyűjteménye. Kutatásvezető és szerkesztő: N. Fodor János. ELTE, Budapest, 2016–. <https://www.csaladnevatasz.hu>.
- Tóth Péter 2010: *Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. ELTE BTK, Budapest.
- Vargha Fruzsina Sára 2017: *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Vékás Domokos 2007: Számítógépes dialektológia. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szombathely. 289–293.
- Vörös Ferenc 2017: *Kárpát-medencei történeti családnévátlasz*. Kalligram, Dunaszerdahely–Budapest–Pozsony.